

Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi*

Sound Symbolism and an Attempt on A Different Classification of Sound-Meaning Relationship

Didem Akyıldız Ay¹

*Bu makale, 31 Temmuz-04 Ağustos 2017 tarihleri arasında Bosna Hersek, Saraybosna'da düzenlenen "Uluslararası Genç Türkologlar Dil Sempozyumu"nda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

¹Ar. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Didem Akyıldız Ay,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: didemakyildizay@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 03.11.2017
Kabul tarihi/Date of acceptance: 08.11.2017

Atıf/Citation:

Akyıldız Ay, Didem. "Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, s. 17-27. 10.26561/iutded.369143

ÖZ

Ses sembolizmi, ses ve anlam arasında sistematik bir ilişkinin olduğu varsayıldığı bir disiplindir. Konunun çekirdeğinde dil ile dil dışı ses veya görüngü arasındaki ilişkiler üzerinde durulur ve *sözcük-anlam-dil dışı ses/görüngü* arasındaki bağıın uzlaşım olup olmadığı irdelenir. Ses sembolizmi konusu, birçok bilim dalının ilgilendiği ve katkıda bulunduğu kapsamlı bir konu olmakla birlikte konuyla ilgilenen araştırmacıların konuya bakış açılarında tam bir birlik sağlanamamasından dolayı aynı zamanda karmaşık bir konudur denilebilir.

Dil araştırmalarında ve psikolojinin bilişsel, davranışsal gibi çeşitli alt bilim dallarında araştırmaların daha da yoğunlaştığı ses sembolizmiyle ilgili, birbirleriyle zaman zaman iç içe geçen birtakım alt konu başlıkları yer almaktadır. Bu çalışmada, ses sembolizmi konusunun diğer diller üzerinde yapılmış çalışmalarındaki verilerden yola çıkılarak, *onomatopeia*, *phonesthemes*, *size symbolism* ve *shape symbolism* gibi Türkçede henüz terimsel tam karşılıklarını bulamadığımız alt konu başlıkları hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise dildeki sesbirimlerin zihinde beliren anlam üzerindeki etkilerinin esas alındığı üç ayrı kategoriden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ses sembolizmi, yansıma sözcükler, doğal uyum, çağrışımsal uyum, ahenksel uyum

ABSTRACT

Sound symbolism describes the discipline of a hypothesized systematic correspondence between sound and meaning. At the core of the subject, the relationship between linguistic and nonlinguistic sound or phenomena is discussed, and whether the connection is conventional among word-meaning-nonlinguistic sound/phenomenon is scrutinized. Sound symbolism is a comprehensive subject which many disciplines are interested in and contribute to, and it is also complex, because its researchers have not been able to reach consensus on the subject.

There are several subtitles about sound symbolism, which sometimes engage with one another, on which linguistics studies and various psychology subdisciplines, such as cognitive or behavioral, concentrate. In this study, information will be provided about the subtitles that have no terminological equivalent in Turkish, such as onomatopoeia, phonesthemes, size symbolism and shape symbolism, based on the data obtained from the studies of sound symbolism in other languages. Later, we will mention three different categories where the effects of phonemes in language are grounded in the mind's meaning.

Keywords: Sound Symbolism, onomatopoeic words, natural harmony, associative harmony, melodic harmony

EXTENDED ABSTRACT

In almost all languages, there are words with phonemes that evoke the meaning they denote. The reason for this is that the same phonemes evoke similar concepts across many languages. Sound symbolism is a discipline that studies the relationship between sound and meaning. The similarity between the phonemes forming the words and the extra-linguistic sounds are significant in the types of sound symbolism, especially onomatopoeic words. Sound symbolism also deals with the relationship of the phonemes with senses other than audition. Here, the similarity between the phonemes' articulation features and the extra-linguistic phenomenon with which they associate are significant.

Sound symbolism is a field of language studies, and various disciplines research the associations created in the human mind by the sound-semantic harmony. For example, there is a considerable amount of research on this subject in the sub-branches of psychology, such as cognitive and behavioral psychology. In addition, studies on sound symbolism become especially important in the creation of brand names in the field of advertising.

Although we know that Turkey has richer examples than many other languages in terms of sound and meaning harmony, these topics have not been addressed in all aspects of sound symbolism. This study provides information on the basic subjects and commonly used terms of voice symbolism with a view to pioneering new studies on sound symbolism in Turkish. Finally, in order to show that the layers of meaning associated with the phonemes have different levels in the mind, their relationship to extra-linguistic sound or phenomena are evaluated under three separate categories:

- Natural harmony: Onomatopoeic words fall into this category as the basic element of the sound symbolism because the extra-linguistic sounds that are heard are represented by the closest phoneme in the language. The relation between phoneme » sound is taken into consideration. These are the linguistic signs that are farthest away from the conventional or arbitrary linguistic signs in a language.
- Associative harmony: Here it is essential that the phonemes have a similarity between the form and place characteristics of articulation; that is to say, there is a similarity between the extra-linguistic sound/phenomenon and whether the phonemic is in the back, frontal, and whether it is glide, flapped, plosive, fricative. Although this similarity is established for all components of sound symbolism, sound symbolic items outside the onomatopoeic words should be included in this harmony because the relationship between signifier and signified is more indirect.
- Melodic harmony is a type of harmony that is considered quite different from the other two types of harmony; it expresses a suprasegmental harmony created by using more than one word together. This harmony is widely used in tongue twisters, riddles, and especially in poetic language. In the language of poetry, the writer or poet conveys the emotion to the reader by using the phonetic properties of the phonemes and especially sound harmony (alliteration/assonance).

GİRİŞ

Ses sembolizmi (sound symbolism), en kısa ifadesiyle, sözcükteki ses ve anlam arasındaki uyumdur. Yani sözcüğü oluşturan sesbirimlerle veya ses dizgesiyle sözcüğün insan zihninde beliren anlamsal boyutu arasındaki ilişkidir. Özellikle ses ve anlam uyumu açısından ses sembolizminin bir türü sayılan yansıma sözcüklerde, sözcüğü oluşturan sesbirimlerle dil dışı sesler arasında keyfi olmayan veya daha dolaysız diyebileceğimiz bir ilişki vardır. Bu durum yansıma sözcüklerdeki sesin anlamla olan ilişkisini, nedensiz dil göstergeleri sayılan öteki sözcüklere oranla daha da güçlendirmektedir.

Ses ve anlam arasındaki ilişki hakkındaki ilk tartışmalar çok eskilere uzanır. Bu konu hakkındaki ilk düşünce tohumları, Antik Yunan döneminde Platon tarafından atılmış olup Platon'un *Cratylus* adlı eserinde, Sokrates iki öğrencisi ile birlikte nesnelere verilen isimlerle nesnelere arasında bir benzerliğin olup olmadığını tartışmaktadır.¹ Platon'un nesnelere ve adlarının "nedenli" bir ilişki içinde olabileceği fikrinden yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde, modern dilbilimin kurucusu sayılan İsveçli dilbilimci Ferdinand de Saussure, dil göstergelerinin "nedensiz, keyfi" olduğu fikrini ortaya koyar.² Dil göstergelerinin "nedensiz" oluşuyla ise, gösteren (sesdizgesi) ve gösterilen (anlam) arasındaki bağı hiçbir ilişkiye dayanmadığı, yani saymaca olduğu ifade edilmektedir. Fakat Saussure'ün bu fikrini ortaya koyduğu dönemlerde, bunun aksini savunan, yani bütün dil göstergelerinin nedensiz sayılmayacağı yönündeki Platonvâri görüşler de tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin Otto Jespersen ve Edward Sapir, "küçük ve büyük" kavramlarını örnek göstererek bu kavramlarla dilde sesletildikleri ünlü sesbirimlerin nitelikleri arasında bir ilişki olabileceğini, yani /a/ ünlü sesbiriminin genişlikle, /i/ ünlü sesbiriminin ise küçüklükle ilişkilendirilebileceğini savunmuşlardır. Bunun için İngilizce konuşurlardan oluşan deneklere farklı boyutlardaki iki masa türünün adı olduğunu söyledikleri "mal" ve "mil" sözcüklerinden hangisi büyük/geniş masa, hangisinin küçük/dar masanın adı olabileceğini sormuşlar, deneklerden büyük bir kısmı "mal"ın büyük masaya verilen bir ad, "mil"in ise küçük masaya verilen bir ad olabileceği cevabını almışlardır.³ Ses sembolizminin modern dilbilim araştırmalarında yeniden ele alınmasının başlangıcı sayılabilecek bu gibi araştırmalar, günümüzde özellikle çeşitli diller hakkında daha çok verinin elde edilmesinden sonra daha da artmış bulunmaktadır. Bununla birlikte ses sembolizminin tam olarak hangi konuları ele aldığı, sınırları ve terminolojisi, konunun evrensel olup olmayışı yani ses sembolizminin varlığı ve geçerliliği hakkındaki görüşler, henüz oturmuş değildir. Fakat konunun gün geçtikçe çok çeşitli alanlarda ele alınması, ses sembolizmi hakkındaki bilgi ve teorileri daha da sağlamlaştırmaktadır.

1 John J. Ohala, "Sound Symbolism", *Proc. 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL]*, 11-15 Aug. 1997, s. 98.

2 Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s.114.

3 Jan-Olof Svantesson, "Sound Symbolism: the role of Word sound in Meaning", *WIREs Cognitive Scinece, Wiley Periodicals, Mar.*, 2017, s.1-3.

Bu çalışmada ses sembolizmi ile ilgili çeşitli araştırmalardan yola çıkılarak ses sembolizminin ne olduğu, hangi tür sözcükleri kapsadığı hakkında bilgi verilecek, ses ve anlam ilişkisinin çeşitli yönlerinin irdelendiği üç ana uyumun varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. SES SEMBOLİZMİ

Ses sembolizmi ile ilgili konular, dilbilimin temel konuları arasında henüz yer bulamamıştır. Birçok dil araştırmacısı çalışmalarında bu konular hakkında hiçbir şeyden söz etmedikleri gibi edenler de çoklukla *sound symbolism*, *phonestheme*, *phonetic symbolism*, *phonosymbolism* veya *motivated expressions* gibi içeriği tam olarak birbirinin aynı olmayan farklı terimlerle adlandırmışlardır.⁴ Bu karışıklığın temel nedeni, *ses sembolizmi* ana başlığı altındaki alt konuların henüz kesin sınırlarla birbirinden ayıramaması ve çoklukla alt konularından herhangi birinin ön plana çıkartılarak ses sembolizmi denilen disiplinin sadece o konuyu gibi algı yaratmasındandır. Özellikle ses taklidi yansıma sözcükler (onomatopoeia), diğer ses sembolik öğelere göre özünde ses ve anlam uyumu daha net saptandığı için genellikle ses sembolizmi içinde en rağbet edilen konudur ve ses sembolizmi denilince ilk akla yansıma sözcükler gelir. Ses sembolizmi ile ilgili yapılmış çalışmalara bakıldığında da araştırmacıların çoğunluğunun az çok anlaştığı tek nokta, yansıma sözcüklerin dildeki diğer sözcüklere oranla ses- anlam ilişkisi bakımından daha nedeni/keyfi olmayan bir durum göstermelerinden dolayı bu tür sözcüklerde ses-anlam ilişkisinin aranabileceğidir.

Türkçede ses sembolizmi hakkında yapılmış çalışmalara bakıldığında, konu üzerinde diğer dillerde yapılmış çalışmalara oranla çok az durulduğu görülmekte ve bu çalışmalar yukarıda bahsettiğimiz gibi, içerik yönünden de birbirinden farklı noktalara değinmektedir. Örneğin ses sembolizminin yansımalar türüne değinen Zülfikar (1995), Türkçedeki yansıma sözcükler hakkında bu güne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olan "Türkçede Ses Yansımaları Kelimeleri" adlı eserinde, sadece ses taklidi yansıma sözcükleri (onomatopoeic words) ele almamış, işitme duyusu dışında farklı duyular yoluyla ses-anlam ilişkisi sağlayan diğer ses sembolik öğeleri de ses ve yapı bakımından incelemiştir. Hatta eserinin adının "ses yansımaları kelimeleri" şeklinde adlandırma amacını şu cümlelerle açıklamıştır: "İnsanların yalnızca işitme duyusu ile değil, öteki duyu organlarının da yardımıyla yarattığı ya da sinirsel tepkilerin sonucu belirli bir tabii sestem yararlanarak adlandırdıkları biçimler de vardır. gıdıklan- (TSöz), parılda- (TSöz) vb. Böylece bu bakımlardan çeşitlilik gösteren ve kaynakları değişik olan malzemenin genel ve kapsamlı bir ad altında verilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Konu bu sebeplerle "ses yansımaları" (sound symbolism) terimi altında işlenerek Batı dilleriyle bir paralellik sağlanmıştır."⁵ Bu çalışmadan başka ses sembolizmine değinen bir başka konu alanı, ses sembolik öğelerin şiir diline katkısı üzerine olup, burada

4 Åsa Abelin, "Studies in Sound Symbolism", *Gothenburg Monographs in Linguistics*, 17. Doctoral Dissertation. Göteborg University, Department of Linguistics, Sweden, 1999.

5 Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995, s.8.

seçilen sözcüklerin sesbirimlerinin şiirin konusu hakkında anlamsal yönden çağrışım yapması üzerine yoğunlaşmaktadır.⁶ Diğer bir çalışmada da Türkçe eklerin sesbirimlerinin taşıdıkları karakteristik özelliklerle eklerin fonksiyonu ve anlamları üzerindeki ilişki irdelenmiştir.⁷ Görüldüğü gibi bu ve benzeri çalışmalarda ses sembolizminin yani ses-anlam uyumunun birbirinden farklı yönlerine değinilmiştir.

Ses sembolizmi dil araştırmaları içinde inceleme konusu olmakla birlikte, farklı disiplinlerde de ses-anlam uyumunun insan zihninde yarattığı çağrışımlar üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Örneğin bilişsel ve davranışsal psikoloji gibi psikolojinin alt bilim dallarında bu konu üzerinde bir hayli araştırma bulunmaktadır.⁸ Ayrıca reklamcılık alanında da özellikle marka adlarının yaratılmasında ses sembolizmi ile ilgili çalışmalar önem kazanmaktadır.⁹

2. SES SEMBOLİZMİN İLGİLENDİĞİ TEMEL KONU BAŞLIKLARI

Ses sembolistler yansıma sözcükler başta olmak üzere ses sembolizminin türlerini, dil içi ve dil dışı ögeler arasındaki ilişkinin diğer sözcüklere oranla daha dolaysız ifadesinden ötürü dilin merkezine alırlar. Hatta dillerin doğuşu hakkındaki teorilerden biri olan Bow-wow teorisi, ses sembolizmiyle ilgilidir. Ses sembolizmi ile ilgili çalışmalarda genellikle şu konu başlıkları üzerinde durulmaktadır: *onomatopieic words* (yansıma sözcükler), *ideophone*, *phonesthemes*, *size symbolism*, *shape symbolism*.

Onomatopieic words (Yansıma sözcükler): Yansıma sözcük olarak adlandırdığımız “onomatopieia” terimi, batı dillerinde daha çok ses taklidi yansıma sözcükler için kullanılmaktadır. Bu sözcükler, bireyin refleks olarak çıkardığı yahut dışarıdan işittiği sesleri, dildeki en yakın sesbirimlerle taklit etmesi şeklinde oluşmuştur. Ses sembolizmi türleri içinde ses-anlam uyumu bakımından en az uzlaşım sal görünümde olan sözcük yapıları bunlardır. Bu sesler insanın çıkardığı *hıçkırık*, *öksürük*, *hapşırma* gibi reflekssel sesler olabileceği gibi, hayvanların çıkardıkları sesler, rüzgârın sesi, suyun sesi veya günümüz çağında teknolojinin ilerlemesiyle birlikte türlü aletlerin çıkardıkları sesler de olabilmektedir.

6 Bununla ilgili bkz. Ceyda Adıyaman, “Türkçede Ses ve Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16-18 Aralık, İzmir, 2010, s. 17-26; Hasan Kaplan, “Harften Sese, Harften Görüntüye Bâkî’de Ses-Ahenk-Görüntü”, *TÜBAR*, XXXVI, Güz, 2014.

7 Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, *Makaleler*, (Yay. Haz.: Ekrem Ankoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 340-346.

8 Bununla ilgili bkz. Wolfgang Köhler, *Gestalt Psychology*, (ilk basım 1929), New York, Ny. Liveright, 1992; Mutsumi Imai; Sotaro Kita; Miho Nagumo; Hiroyuki Okada, “Sound symbolism facilitates early verb learning”, *Cognition*, 2008, S. 109, 54-65; V. Kovic; K. Plunkett; G. Westermann, “The Shape of words in the brain”, *Cognition*, Jan., 2010.

9 Bununla ilgili bkz. Selim Tuncer <http://selimtuncer.blogspot.com.tr/2015/09/ince-ince-kaln-kalndr.html>; <http://selimtuncer.blogspot.com.tr/2014/09/kikirdeyen-kiki-ile-babalanan-bouba.html> ; U. Batı; G., Ünal Terek, “Marka Adları Üzerine Dilbilimsel ve Kavramsal Bir İnceleme: Türk Reklamcılık Ortamlarında Marka Adı Yaratım Süreçleri ve Stratejileri”, *Marmara İletişim Dergisi*, Cilt 17, Temmuz-Yaz., 2010, s.228-254.

Yansıma sözcüklerde çoğu kez ifade edilmek istenen ile dildeki ses birimleri arasında birtakım anlamlı eşleştirmeler yapılabilmesi, bu sözcüklerin dildeki “nedensizlik” ilkesine uygun diğer sözcüklerden ayrı bir noktada değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Fakat yansıma sözcüklerin ifade ettikleri kavramlar, bütün dillerde aynı olmadığından bu sözcüklerin tam olarak “nedenli” olduğu da söylenememektedir. Yansıma sözcüklerin diller arasında farklılıklar göstermesi, taklit edilecek ses veya görüngünün o dili konuşanlar tarafından algılanış biçimiyle ilgili olduğu gibi dilin kendi ölçütleri doğrultusunda ses birimlerine çevrilebilmesi ve dolayısıyla bu sesbirimlerinin bir araya getirilip sözcük oluşturulabilmesi ile de yakından ilgilidir.

Ideophone: Türkçede terim olarak tam karşılığını bulamadığımız bu seslerden *ideophone* terimini “fikir veren sesler” şeklinde adlandırabiliriz. Bu sesler, hem ses taklidi hem de diğer yansıma sözcükler için kullanılmakta ve dil dışı sesin/görüngünün nasıl bir ses/görüngü olduğu yani sesin niteliği hakkında bilgi veren, cümlede daha çok ikileme şeklinde veya zarf görevinde karşılaştığımız sözcüklerdir.¹⁰ Örneğin suyun şırl şırl, *foşur foşur* akması, *fıs fıs* konuşmak, *çat diye* kırılmak, *pat diye* düşmek vb. Ideophone’lar bu gibi ses türleriyle sınırlı değildir. Onları *onomatopoeialardan* asıl ayıran nokta, bazen kalbin *güm güm* atması, beynin *zonklaması* gibi bir hissin betimlemesi, bazen *kım kım*, *bingil bingil*, *fıldır fıldır* hareket etmek gibi sesi olmayan bir hareketin sesbirimleriyle temsil edilmesidir.¹¹ Bununla birlikte, farklı diller üzerinde yapılmış çalışmalarda “Ideophone” teriminin ifade ettiği anlam için *imitative word*, *onomatopoeic word*, *mimetic word*, *echo word* gibi terimlerin de kullanıldığına rastlanmaktadır. Bütün bunlar yukarıda belirttiğimiz gibi içeriği az çok farklı olan bu terimlerin birbirleri yerine kullanılmasından dolayı ses sembolizmi alanında terim karmaşası yaratmaktadır.

Phonesthemes: *Phonesthemes* terimi ise en kısa ifadesiyle, sözcük kökünün ilk veya son hecesinde yan yana gelen iki veya daha fazla sesbiriminin oluşturduğu ve farklı köklerde aşağı yukarı aynı anlamları temsil eden ses topluluklarıdır. Bloomfield’in çalışmasına baktığımızda bu seslerin İngilizcede bir hayli örneğinin bulunduğunu görebiliriz: **[fl-]** ‘moving light’ (hareketli ışık): flash (*ani yanıp sönen ışık*), flare (*ışık saçmak, alevlenmek*), flame (*alev almak, parlamak*); **[gl-]** ‘hareketsiz ışık’: glow (*parıltı*), glare (*parıltı, parlamak*), gloom (*loş ışık*); **[-sh]** ‘sert ve ani bir hareket’: crash (*çarpmak*), dash (*hızla koşmak, saldırmak*), slash (*yırtmak, yarmak*) vb.¹² Bu ses sembolik türün her dilde görülmeysi, bu seslerin yansıma sözcüklere oranla daha uzlaşım sal oldukları fikrini vermektedir. Türkçede henüz bu konuda bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak özellikle yansıma sözcüklerdeki bazı ses birlikleri, Türkçede de *phonesthemelerin* varlığını hissettirmektedir. Örneğin sonu **-rt** ile biten tek heceli bazı yansıma sözcüklerde

10 Gerd Jendraschek, “Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones”, *Turkic Languages* 5., 2001, s. 88-103.

11 Bir de bu sözcüklerin mecazlaşmış kullanımları vardır ki çalışmamızın içeriği dolayısıyla bunlar konu dışında tutulmuştur.

12 Leonard Bloomfield, *Language*, George Allen-Unvin Ltd., London, 1933, s.244-245.

hareketin ani veya hızlı oluşunu belirtmesi açısından anlamsal olarak bir birliktelikten söz edilebilir: birt (*Parlayıp çıkmayı, bir noktada sıkışan hava, sıvı vb. şeylerin dışarı atılmasını, birden kurtulmayı anlatır*), vırt (*hızlı hareket etmeyi, fırlayıp uçmayı anlatır*); fırt (*Bir noktada sıkışan cismin birden fırlamasını, patlayıp çıkmasını anlatır.*); mırt (*fırlayıp çıkmayı anlatır.*); pırt (*Birden kurtulmayı, uçmayı, kaçıp uzaklaşmayı anlatır.*)¹³

Size symbolism ve Shape symbolism: İlk ses sembolistler konuyu irdelerken iki nokta üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlardan birincisi; ünlülerin boğumlanma biçimlerine göre, örneğin ünlülerin sesletilme esnasında ağız yolunun açıklığına göre geniş veya dar olmasının bu ünlüleri bulunduran sözcüklerin anlamları ile ilişkili olabileceği yönündedir. Örneğin *geniş* ve *kalın* ünlülerin büyük, geniş vb. kavramları adlandırırken kullanıldıkları, *dar* ve *ince* ünlülerin ise daha çok küçük, zayıf, hafif, ince vb. kavramları adlandırmada kullandıklarını öne sürmüşlerdir.¹⁴ Bu görüş daha çok *size symbolism* in inceleme alanına girmektedir. *Size symbolism* terimi, sesbirimlerin sesletilme özelliklerine (boğumlanma yerleri ve boğumlanma biçimleri) ve akustik özelliklerine (tiz, pes, alçak, yüksek vb.) göre sesbirimlerin anlama olan uyumu için kullanılmaktadır.¹⁵ *Size symbolism* de daha çok sesletim ön plandadır denilebilir. Ayrıca ses-anlam uyumu bakımından bu terimle ses taklidi yansıma sözcükler (onomatopoeic words) arasında benzer bir inceleme alanı bulunmaktadır.

İkincisinde ise örneğin W. Köhler deneklere, birinin kıvrımlı ve yumuşak, diğerinin keskin ve sivri çizgileri olan " " şekilleri göstererek bunlardan hangilerinin -hiçbir dilde anlamı olmayan- "*takete*, *baluma*" ses dizgelerine ait olabileceğini sormuş; *takete*'nin sert, keskin; *baluma*'nın ise yumuşak, kıvrımlı bir şeklin adı olabileceği cevabını almıştır.¹⁶ Bu cevapların ardından Köhler dillerin ilkel hallerinde insanoğlunun dış dünyadaki nesnelere şekillerden yola çıkarak onları ilişkilendirdiği sesbirimleriyle açıklamış olabileceği fikrini ortaya atar.¹⁷ Köhler'in bu varsayımı daha sonra çeşitli ses sembolistlerce farklı şekillerde tekrar tekrar denenmiş olup çoklukla Köhler'in vardığı sonuçla eşdeğer sonuçlar elde edilmiştir.¹⁸ Ses sembolizminin odaklandığı bu ikinci görüş de *biçim sembolizmi* olarak Türkçeye çevirebileceğimiz *shape symbolism* in inceleme alanına girmektedir. *Shape symbolism* terimi, daha çok davranışsal psikoloji alanında kullanılmakta olup bireyin dildeki sesbirimlerle dış dünyadaki görüngüler arasında bir benzerlik sezinlemesi olgusunu ele alır. Bireyin herhangi bir dil dışı görüngüyü sözcük şeklinde dilde sesletmek istediğinde ilişkilendirerek seçmiş olduğu sesbirimler ile görüngü arasındaki çağrışımsal ilişki, bu alanın inceleme konusuna girer.

13 Bu örnekler Hamza Zülfikar'ın "Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler" adlı eserindeki "Kavramlar Dizini" bölümünden alınmıştır: Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995.

14 Jan-Olof Svantesson, "Sound Symbolism: the role of Word sound in Meaning", *WIREs Cognitive Science*, Wiley Periodicals, Mar., 2017, s.1.

15 Reuven Tsur, "Size-Sound Symbolism Revisited", *Journal of Pragmatics* 38., 2006, s. 905.

16 Wolfgang Köhler, *Gestalt Psychology*, (ilk basım 1929), New York, Ny. Liveright, 1992, s.225.

17 Wolfgang Köhler, a.g.e., s.224.

18 Jan-Olof Svantesson, a.g.e., s.5-6.

3. SES SEMBOLİZMİ KAVRAMI TEMELİNDE FARKLI BİR SES-ANLAM UYUMU KATEGORİSİ DENEMESİ

Yukarıda ses sembolizminin türleri hakkında verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak dilde/ sözcükte ses-anlam ilişkisi bakımından üç farklı uyumdan söz edebiliriz:

- Doğal uyum
- Çağrışımsal uyum
- Ahenksel uyum

Doğal uyum; bir dil göstergesinin göstereni (belirli bir ses dizgesindeki sesbirimlerin sesletilmesi) ile gösterileni (nesne veya görüngünün sesi dolayısıyla zihinde beliren nesne veya görüngü) arasındaki uyumdur.

Ses sembolizminin temel ögesi sayılan ses taklidi yansıma sözcükler (onomatopoeic words) bu kategoriye girer. Çünkü işitilen dil dışı seslerin, dildeki en yakın sesbirimleriyle temsili söz konusudur. Sesbirim (phonem) ≈ ses (sound) ilişkisi gözetilir. Bunlar dildeki uzlaşımsal yahut nedensiz dil göstergelerine en uzak mesafede yer alan dil göstergeleridir. Örneğin “miyav” sözcüğünü duyduğumuzda bunun bir kedi sesi olduğunu düşünürüz. Dolayısıyla dil dışı nesne veya görüngünün çıkardığı sesi duyduğumuzda, o nesne veya görüngünün kendisini görmesek dahi, hangi nesne veya görüngü olduğunu zihnimizde canlandırabiliriz.

Çağrışımsal uyum; bir dil göstergesinin göstereni (belirli bir ses dizgesindeki sesbirimlerinin sesletilmesi) ile gösterileni (ses dizgesindeki sesbirimlerin sesletim özelliklerinin zihinde çağrıştırdığı birtakım kavramlar) arasındaki uyumdur.

Çağrışımsal uyumda doğal uyuma nazaran daha uzlaşımsal/keyfi bir görüntü sergilenmektedir. Sözcükteki sesbirimler ile temsil ettiği nesne yahut kavram arasında direkt bir bağlantı yoktur. Yani sözcükteki sesbirimlerin özelliklerinden yola çıkılarak dil dışı temsil ettiği kavram veya nesne hakkında sadece tahmin söz konusudur. Burada sesbirimlerin boğumlanma biçim ve yer özellikleriyle yani sesbiriminin art veya ön sıradan olması ya da akıcı, titrek, patlamalı, sızmalı olması ile dil dışı ses/görüngü arasında bir benzerlik kurulması esastır. Bu benzerlik ses sembolizminin bütün öğeleri için kurulmakla birlikte, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin daha dolaylı olması bakımından bu uyum içine daha çok, ses taklidi yansıma sözcükler (onomatopoeic words) dışındaki diğer ses sembolik öğeler dâhil edilmelidir. Örneğin rüzgârın *efil efil, ıgıl ıgıl, küfül küfül* esmesi ifadeleri ele alındığında, rüzgârın hızı veya şiddetiyle bunun dilde betimlenmesi esnasında seçilen sesbirimlerin özellikleri arasında bir çağrışımsal uyumdan söz edilebilir.

Ahenksel uyum ise dilde bu iki uyumdan daha farklı değerlendirilebilecek bir uyum olup, birden fazla sözcüğün bir arada kullanılarak yaratıldığı parçalarüstü bir uyumu ifade etmektedir. Tekerlemelerde, bilmecelerde ve özellikle şiir dilinde bu uyumdan

oldukça yararlanılır. Şiir dilinde, yazar veya şair vermek istediği duyguyu, ses birimlerinin sesletim özelliklerinden ve özellikle ses armonisinden (aliterasyon/asonans) yararlanarak okuyucuya iletir. Örneğin Adıyaman bu konu hakkında “Şiirde sessiz bir ortamı anlatırken genellikle l, m, n, r ötümlü/titreşimli ünsüzlerin; savaş gibi konuların ve kızgınlık gibi duyguların dile getirilişinde ç, k, p, t gibi patlayıcı ünsüzlerden yararlandığı görüşü ağırlık kazanmıştır.” demektedir.¹⁹ Burada sözcükler nedenli veya nedensiz dil göstergeleri olmaları bakımından ayırt edilmeden sesbirimlerin sesletim özelliklerinden faydalanılarak ifade edilmek istenen anlamın sezdirilmesi söz konusudur.

SONUÇ

Hemen hemen her dilde taşıdığı anlamı çağrıştıracak sesbirimlere sahip sözcükler az veya çok bulunmaktadır. Buna sebep aynı sesbirimlerin birçok dilde benzer kavramları çağrıştırmaları gösterilebilir. Ses sembolizmi, birçok bilim dalının ilgisini çeken ve sözcüğü oluşturan sesbirimler-*anlam-dil dışı gerçeklik* döngüsünün nasıl işlediği konusunda bizlere önemli ipuçları sunabilecek bir konudur. Ses sembolizmi türlerinden özellikle yansıma sözcüklerde, sözcükleri oluşturan sesbirimlerle dil dışı seslerin benzerliği ön plandadır. Ses sembolizmi ayrıca sesbirimlerin işitme duyusu dışındaki diğer duyumlarla olan ilişkisi üzerinde de durmaktadır. Burada ise sesbirimlerin boğumlanma özellikleri ile çağrıştırdıkları dil dışı görüngülerin arasında benzerlik ön plandadır.

Ses ve anlam uyumu bakımından Türkçenin birçok dilden daha zengin örneklerle sahip olduğu bilirse de henüz bu konular, ses sembolizmi açısından bütün yönleriyle ele alınmamıştır. Dolayısıyla ses sembolizmine ait birçok terimin maalesef Türkçe karşılıkları henüz yoktur. Bu çalışmada Türkçenin ses sembolizmi hakkında yapılacak yeni çalışmalara öncülük etmesi umuduyla ses sembolizminin temel konularının ve dünya çapında yaygın olarak kullanılan terimlerinin neler olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak sesbirimlerin zihinde çağrıştırdıkları anlam katmanlarının farklı düzeylerde olduğunu göstermek açısından dil dışı ses veya görüngüyle olan ilişkisi üç ayrı kategoriye ayrılarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABELİN, Åsa, “Studies in Sound Symbolism”, *Gothenburg Monographs in Linguistics*, 17. Doctoral Dissertation. Göteborg University, Department of Linguistics, Sweden 1999.
- ADİYAMAN, Ceyda, “Türkçede Ses ve Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16-18 Aralık, İzmir, 2010, s. 17-26 <http://web.deu.edu.tr/ilyas/ftp/bildirikitabi.pdf> (Erişim tar. 27.07.2016 14:16)
- ANDERSON, Earl R., *A Grammar of Iconism*, Fairleigh Dickinson University Press, Place of publication:

19 Ceyda Adıyaman, “Türkçede Ses ve Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16-18 Aralık, İzmir, 2010, s. 21.

Madison, NJ 1998.

- BATI, U., ÜNAL TEREK, G. "Marka Adları Üzerine Dilbilimsel ve Kavramsal Bir İnceleme: Türk Reklamcılık Ortamlarında Marka Adı Yaratım Süreçleri ve Stratejileri", *Marmara İletişim Dergisi*, Cilt 17, Temmuz-Yaz, 2010, s.228-254.
- BLOOMFIELD, Leonard, *Language*, George Allen-Unwin Ltd. London 1933.
- DEMİRCAN, Ömer, "Türkçe Yansımaların Özüne Doğru", *IX. Dilbilim Kurultayı*, 25-27 Mayıs 1995.s.175-191. <http://dad.boun.edu.tr/article/view/5000129423/0> (Erişim tar. 06.06.2016 15:08)
- DEMİRCAN, Ömer, "Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama", *VII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 7-9 Ağustos 1996, Ankara, 1997, s.191-206. http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/demircan_01.pdf (Erişim tar. 08.06.2016 20:54)
- DEMİRCAN, Ömer, *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yay., 3. Basım, İstanbul 2009.
- DURMUŞ, Mitat, "Sesbirim-Anlambirim Arasındaki İlişkiler Düzeyi ve Melih Cevdet Anday'ın Şiirlerinde Sesbirimsel Yinelemeler", *Hürriyet Gösteri*, S. 278. Mart 2006, s.76-80.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi", *Makaleler*, (Yay. Haz.: Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 2007 s. 340-346. [39. PIAC (16-21 Haziran 1995, Szeged Macaristan)'ta okunan bildiri/ ayrıca; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1997, TDK Yay. Ankara 200, s.41-47]
- JENDRASCHKE, Gerd, "Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones", *Turkic Languages*, 2001, 5. s. 88-103.
- HİNTON, L., NİCHOLS, J., OHALA, J.John, 'Introduction: Sound symbolic processes', in L. Hinton, J. Nichols, J.J. Ohala (eds) *Sound symbolism*, Cambridge University Press. Cambridge 1994, s. 1-12.
- IDO, Shinji Ghaeyri, "Turkish Mimetic Word Formation", *Asian and African Studies*, 8. 1. 1999, s. 67-73.
- İMAİ, Mutsumi, KİTA, Sotaro, NAGUMO, Miho; OKADA, Hiroyuki, "Sound symbolism facilitates early verb learning", *Cognition*, 2008, S. 109, s. 54-65.
- KARAHAN, Leyla, "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet B. Erçilasun Armağanı* (Editör: Ekrem Arıkoğlu). Akçağ Yay., Ankara 2008, s. 140-148.
- KAPLAN, Hasan, "Harften Sese, Harften Görüntüye Bâkî'de Ses-Ahenk-Görüntü", *TÜBAR*, XXXVI, Güz, 2014.
- KIRAN, Zeynel, *Dilbilim Akımları*. (2. Baskı). Onur Yay., Ankara 1996.
- KOVIĆ, V.; PLUNKETT, K.; WESTERMANN, G., "The Shape of words in the brain", *Cognition*, Jan., 2010.
- KÖHLER, Wolfgang, *Gestalt Psychology*, (ilk basım 1929), New York, Ny. Liveright 1992
- MAGNUS, Margaret, *Gods in the Word: Archetypes in the Consonants*. CreateSpace 2010.
- OGDEN, Charles Kay; RICHARDS Ivor A., *The Meaning of Meaning*, Harvest/Harcourt Brace World Inc., (ilk basım 1923), Newyork 1946.
- OHALA, John J., "Sound Symbolism", *Proc. 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL]*, 11-15 Aug. 1997, s. 98-103.
- SAUSSURE, F. de, *Genel Dilbilim Dersleri*. (çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul 1998.
- SHİBATANİ, Masayoshi, *The Languages of Japan*, Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- SVANTESSON, Jan-Olof, "Sound Symbolism: the role of Word sound in Meaning", *WIREs Cognitive Scinece, Wiley Periodicals*, Mar., 2017, s.1.. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28328102>
- TSUR, Reuven, "Size-Sound Symbolism Revisited", *Journal of Pragmatics* 38., 2006, s. 905-924.

TOKLU, Osman, *Dilbilime Giriş*. (6. Baskı). Akçağ Yay., Ankara 2015.

ULLMANN, Stephen, *Semantics, An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford Basıl Blackwell, London 1972.

VARDAR, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yay., İstanbul 2001.

YAYLAGÜL, Özen, *Göstergebilim ve Dilbilim*. Hece Yay., Ankara 2015.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995.

